

Székely Károly¹

Székely Sándor írói munkássága és a kor irodalmisága – 2.

Tanári, lelkészi és püspöki tevékenységéről

Bécsi peregrinációját követően Székely Sándor szakmai fejlődése az életszakaszok egymást követő gyors váltakozásában is nyomon követhető. A szakirodalom alapján az etapok szukcessziója a következőképpen alakult: 1822. január 21-én, 25 éves korában az erdélyi unitáriusok főtanácsa kinevezi tordai papnak. Május 21-én indult vissza Bécsből, és június 1-jén érkezett Kolozsvárra, 6-án pedig Tordára, ahol már június 9-én el is foglalta a lelkészi állást. 1823. július 4-én a bányoni zsinat megbízta őt a teológia, görög és német nyelv tanításával a tordai gimnáziumban. Itt majd egy évtizedig tanároskodott, majd 1830. augusztus 22-től a gimnázium igazgatói tisztségét is betöltötte. 1831. április 24-én saját kezűleg jegyezte be életrajzát a gimnázium anyakönyvébe. 1832. augusztus 23-án a nyárádszentlászlói zsinat áthelyezi Kolozsvárra történelem és hittan tanárként, ahol szeptember 1-jétől fogva héber és görög nyelvet is tanított. 1833-ban az ürmösi zsinat segéddé nevezi ki Molnos Dávid egyházi főjegyző mellé. 1836-ban pedig a kolozsvári unitárius kollégium igazgatótanára lett, ahol földrajzot, időszámítást, egyetemes és hazai történelmet tanított. 1838. augusztus 22-én a tordai zsinat rendes főjegyzővé választja meg, majd Székely Miklós püspök halála után két évvel, 1845. augusztus 24-én a homoródalmási zsinat püspökké választja. 1852. január 27-én meghal Maroszenkirályt püspöki körútja alkalmával.² Köz-

¹ Székely Károly 1979-ben született, 2004-ben magyar–francia szakon diplomázott a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 2005-től középiskolai tanárként tevékenykedik. 2009-től a Hungarológiai Doktori Iskola hallgató-kutatója. Kutatási témája Aranyosrákosi Székely Sándor irodalmi munkássága. Kutatásából részeredményeket a Magyar Irodalomtudományi Tanszék éves konferenciáján (2011), a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (2011) mutatott be.

² Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. köt. Budapest, 1909, 606; Heinrich Gusztáv: *Aranyos-Rákosi Székely Sándor*. ItK, 1895, 25–26;

életi szereplései, tagsága a Nemzeti Társalkodó írógárdájában,³ valamint az unitárius kollégium körül megalakult olvasóegyletben arra engednek következtetni, hogy tudatosan művelte magát. Székely Sándor tudósága az értekezésekben, prédikációkban, a történelmi, elméleti tárgyú cikkekben, valamint a történetírásaiban ragadható meg.

1845-től 1852-ig püspök. Püspöksége alatt az unitárius egyházban és a tanintézetben hozott adminisztrációs változtatások, modernizációk: az 1848-i országgyűlés 29. Törvénycikkének 1. §. értelmében, a jogfolytonosság alapján az unitárius vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánították. 1847-ben létrejött az unitárius papnevelő intézetet.⁴ A hagyomány kiemeli Székely Sándor püspökké választásának szertartását, melyről a korabeli sajtó részletesen beszámolt.⁵

Székely Sándor halála után a bécsi kormány kilenc évig nem engedélyezte a zsinat egybehívását. Az abszolutizmus fő támadása az egyházi iskolák ellen irányult. Az angol nemesből magyarrá lett John Paget (1808–1892) tekintélyes összeget gyűjtött erdélyi testvérei megsegítésére, a közállapotok javítására. A magyar kultúrtörténetben magyarországi utazását megörökítő *Hungary and Transylvania...* (1839) című munkája révén szerzett magának nevet, melyben közel 900 oldalon keresztül bemutatta a reformkori Magyarországot, erényeivel és hibáival együtt, művét magyar feleségének, Wesselényi Polixénának ajánlotta.⁶

Az unitárius kollégium önképzőkörei és az olvasótáborok

Erdély 1830-as éveinek olvasótársaságokban csoportosuló irodalmi mozgalmi egyben az anyanyelv védelmében indított kollégiumi ifjúsági mozgalmak voltak, és olyan zsebkönyvek köré csoportosultak, mint az *Aglája*, 1829–1832; *Virágkosár*, 1837; *Remény* 1839–1841. A hagyomány olyan kulturális mozgalmakként határozta meg őket, melyeknek szellemi vezetői, a népiességet és a romantika vívmányait részesítve előnyben, az irodalomművelésben a nemzeti műveltség kifejléséhez, a függetlenséghez és társadalmi egyenlőséghez vezető

³ Kelemen Miklós: *Unitárius kislexikon*. Budapest 1999, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 159.

⁴ Borbély István: Aranyosrákosi Székely Sándor. *Pásztortűz*, 1923, 124.

⁵ Szilágyi Ferenc (1797–1876) Székely Sándor barátja, a református kollégium történészprofesszora az általa szerkesztett *Múlt és Jelen* politikai lapban az eseményről két részletes tudósítást közölt az 1845. szeptember 5-i, valamint az 1846. július 5-i számokban. (Gaal György: Aranyosrákosi Székely Sándor püspökké választása és beiktatása. *Keresztény Magvető*, 1987/2. 106–113.)

⁶ Kovács Sándor: *Unitárius egyháztörténet*. Kolozsvár, 2009, Protestáns Teológiai Intézet, 42–44.

lépcsőt láttak.⁷ Gaal György hívta fel a figyelmet arra, hogy az unitárius kollégiumban a reformkorban beindult irodalmi önképzőkör olyan hagyományteremtő erővel robbant be a kolozsvári művelődésbe, hogy a későbbi korok kihívásaira is sikerült újragondolt nevelési és kulturális programokat megfogalmazniuk.⁸ A *Remény* előfutáraiaként számon tartott *Barátság Lánca* (1829–1830), *Emlény* (1830–1831) és *Birálattár* (1832–1839) Szentiváni Mihály szépirodalmi, illetve kritikai írásait foglalták magukba, a diákkritikus illúzió nélküli kritikai szemléletéről tájékoztatva az olvasót, mely szemlélet Bajza és Kölcsey kritikai módszerének jegyében született.⁹ Később a *Remény* szerkesztésében, az adminisztrációs teendőkben és a zsebkönyv terjesztésében is oroszlánrészt vállaló Szentiváni az 1840-es *Reményben* (II. kötet) kolozsvári, nagyenyedi és marosvásárhelyi diák-társainak 1834-ben beküldött zsengeit jelenteti meg a „haladó költészet és a népiesség” jegyében.¹⁰ Szentiváni deklarált szándékai, és az igényes összeállítás mellett Toldy a *Figyelmezőben* leértékelő modorban értekezik a kötetéről, mondván: „versezeteik csak variációi többször zengetett témáknak, reprodukciói ismeretes gondolatoknak s érzeményeknek. Kifejtett költői talentumot köztük nem találni.”¹¹ A kortárs értékítélettel egybehangzóan az utókor is a zsebkönyv II. és III. kötetében helyet kapó verseket tematikusan értékelve leszögezte: a hazafias és szerelmes költemények nem tekinthetők eredeti, érett alkotásoknak, ezek többnyire Kisfaludy, Bajza és Vörösmarty reminiszcenciák. De a zsebkönyv kimagasló teljesítménye mégis az, hogy Szentiváni és Kriza népdalaikkal megteremtették a Petőfi előtti népies költészet sajátos erdélyi változatát.¹² Nincs adat arra vonatkozólag, hogy Székely Sándor milyen szinten és hogyan kapcsolódott be a zsebkönyv körül megalakult irodalmi mozgalomba, de tekintettel arra, hogy Szentiváni már az *Emlényben* idejétmúlt stílusirányzatba sorolja az eposzt, és ezt szemléltetendő eposzparódiákat jelentetett meg,¹³ valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy Székely Sándor inkább az *Aglájában* publikáljon. De, hogy mégis mi volt az, ami révén az egyházi írók az utókor számára egyetlen művelődési csoport tagjaiként tudtak tematizálódni, erre Gaal György művelődéstörténeti ta-

⁷ Vita Zsigmond: Erdélyi ifjúsági olvasótársaságok a reformkorban. In Uő: *Művelődés és népszolgálat*. <http://mek.oszk.hu/03200/03250/html/vita25.htm> [Letöltve 2013-06-21]

⁸ Gaal György: *A kolozsvári unitárius kollégium kéziratosa lapjai*... i. m. 144–149.

⁹ Antal Árpád: *Szentiváni Mihály*. Bukarest, é. n. [1958], Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 17–23.

¹⁰ I. m. 53.

¹¹ Antal Árpád idézi Toldy 1840-es kritikáját. I. m. 57, 61.

¹² Horváth János nyomán. I. m. 90–94.

¹³ I. m. 21.

nulmánya adja meg a választ: Erdélyben a felvilágosodás eszméit II. József 1781-ben kiadott türelmi rendeletét követően a protestáns körök terjesztették. A 19. század folyamán a kollégiumok vonzaskörében tevékenykedő papköltők, írók, tanárok munkásságát annyira meghatározta a helyi értelemben vett hagyomány-ápolás, hogy szekularizációs elveik ellenére is lokális indíttatású munkásságuk folytán csak olyan életművek tudtak létrejönni, melyek mindamellett, hogy egy-két vonatkozásban gazdagították ugyan a magyar egyetemes kultúrát, manapság leginkább mégis a felekezeteik tartják ezeket számon.¹⁴ Ez a probléma Székely Sándor esetében is helyel-közzel kimutatható az irodalmi recepcióban.

Az unitárius kollégium könyvtárához, mint az erdélyi művelődés fellegrárához kapcsolhatók azon törekvések, melyek az olvasási szokásokat intézményesíteni óhajtották, egyfajta polgári demokratizmus jegyében. Ez azért lényeges, mert „egy olyan iskolában, ahol a tanítás nyelve 1842-ig a latin volt, s magyar irodalmat azután sem tanítottak, az utóbbihoz tartozó könyvek kölcsönzőinek majdnem négyszázra rúgó száma mindenképpen figyelemreméltó,¹⁵ mint ahogy az is, hogy a kollégiumi diákok miként próbáltak harcba szállni a plága-rendszer ellen.¹⁶ 1833-ban megalakult a Kollégium Olvasóegylete. Ennek később külső tagjai is voltak, köztük nők is. Az Egyletbe belépő tagok kötelezvényéből kiderül, hogy az Egyesület szabályait minden tagra vonatkoztatva betartották, a könyvek beszerzésére előírt 3 Rforintot Ver [wiener krajcárban] évenként befizették, ahhoz, hogy az így beszerzendő könyveket közhasználatra tudják bocsájtani.¹⁷ Az olvasótársaság felnőtt értelmiségi részének döntő többsége a kollégium hajdani diákjai közül került ki. „Kolozsvári vagy Kolozsvárra helyezett hivatalnokok, tanítók, tanárok, papok, írók, színészek, orvosok, katonák és ügyvédek alkotják ezt a meglehetősen népes réteget[,]” melynek Székely Sándor is tagja volt. Felekezeti korlátozás nem állt útjukba a művelődni vágyóknak, mint ahogy a kölcsönzés feltételeit sem kötötték kolozsvári lakcímhez. Vidéki értelmiségiek is kölcsönözhettek.¹⁸ A kölcsönzési gyakoriságuk alapján kiemelődnek a következő orgánumok: „1. Közhasznú Esméretok Tára (184 kikölcsönzéssel). 2. Aurora (134). 3. Felső Magyarországi Minerva (58). 4. Hebe (55). 5. Athenaeum (49). 6. Erdé-

¹⁴ Gaal György: A protestantizmus szerepe a magyar művelődés történetében. *Keresztény Magvető*, 1996/1. 20–31.

¹⁵ Lakó Elemér: A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtára kölcsönzőinek magyar irodalmi és politikai olvasmányai 1813–1848 között. *Erdélyi Múzeum*, 1994/1–2. 51–74. Idézett hely: 55.

¹⁶ I. m. 56–57.

¹⁷ I. m. 57–58.

¹⁸ I. m. 58.

lyi Múzeum és Klio. Históriai zsebkönyv (23–23). 7. Tudományos Gyűjtemény (22). 8. Hasznos Multságok (18). 9. Kedveskedő és Urania (12–12). 10. Élet és Literatura (11). 11. Handbuch der ungarischen Poesie (9). 12. Koszoru (1).¹⁹ Az önálló művek közül leggyakrabban kölcsönzött szerzők: Fáy András, a Kisfaludyak, Kazinczy, Vörösmarty, Döbrentei, Berzsenyi, Bölöni Farkas Sándor, Táncsics Mihály, Dugonics, Jósika Miklós, Gvadányi, Széchenyi István, Besse-nyei, Balassi, Zrínyi.²⁰ De elgondolkodtató az a tény, hogy a kortársak a helyi olvasói preferenciáknak megfelelően a következőképpen hierarchizálódtak: „Döbrenteit majdnem annyian olvasták, mint Vörösmartyt, de sokkal többen, mint Berzsenyit, Bölönit, Táncsicsot és a sorrendben utánuk következőket.”²¹ Lakó Székely Sándor kölcsönzési szokásairól följegyezte, hogy 1817-ben egy alkalommal kikölcsönözte Sándor István *Magyar könyvesházát*, valamint 1840-ben tíz alkalommal a *Közhasznú Esméreték Tárát*.²² Az adat valószínűleg azért vélhető hiányosnak, mert – és ezt a levelezéséből tudjuk – az olvasóközönség köreiben népszerűségnek örvendő szerzők a saját otthoni könyvtárában megvoltak.

Az unitárius kollégium könyvtára, mint az egyetemes erdélyi művelődés központja szerepet játszott az erdélyi fiatalok Shakespeare-élményeinek gazdagításában is.²³ Míg a 20-as évek végének és 30-as évek elejének Kolozsvárját olyan kulturális felpeszülések is színesítették, mint Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) közéleti tevékenységei: megvetette alapjait 1825. július 1-jén az első magyar takarékpénztárnak, oroszlánrészt vállalt a Kaszinó megszervezésében, a Vívóiskola, a Muzsikai Egyesület, a Farkas utcai új színház működtetésében is, valamint az amerikai unitáriusokkal való kapcsolat felvétele is az ő nevéhez köthető. Végrendeletében minden vagyonát beleértve könyvtárát is a kolozsvári Unitárius Kollégiumra hagyta.²⁴

¹⁹ I. m. 59.

²⁰ I. m. 59–60.

²¹ I. m. 60.

²² I. m. 69, 73, 74. Valószínűleg a *Közhasznú Esméreték Tárának* valamennyi kötetét olvasta, erre utal a számos kölcsönzési alkalom.

²³ Bartha Katalin Ágnes, *Shakespeare Erdélyben. XIX. századi magyar nyelvű recepció*, (Irodalomtörténeti füzetek, 167.), Argumentum Kiadó, Budapest, 2010, 25–59.

²⁴ Kovács Sándor, *Unitárius egyháztörténet...* i. m. 39–41.

Iskolai és felnőtt nevelési ambíciók

Értekezés, elmélkedés, prédikáció

Székely Sándort tanárként foglalkoztatta a nevelés tudománya és művészete. Mai szemmel olvasva hihetetlenül modern pedagógiai elveket hangsúlyozó tanítás- és tanuláselméleti tanulmánya még a tordai tanárkodási időszak elején jelent meg.²⁵ A bevezető rész megkülönbözteti az önképzést a tulajdonképpeni tanítástól, ami feltételez egy tanítót és egy tanítványt. Ebben az értelemben a jó tanítás az emberi lélekre nézve megbecsülhetetlen jótétemény marad. A jó tanítás általános céljait, tárgyát és törvényeit határozza meg a tanulmány gazdag jegyzetapparátussal. A tanítónak elsősorban a tanítás tudományát kell szeretnie és becsben tartania, továbbá tisztában kell lennie azzal, hogy munkájának fő célja „a lélek erőjének a serkentése és művelése” egyrészt a gyakorlás, másrészt a lélekhez alkalmazott előadás által. Amíg a diákok esetében a játékoság, példamutatás, a biztatás és jutalmazás ígéretes módszerek lehetnek a tanulási folyamatban, addig a felnőttek nevelésében alkalmazható az elméleti, fogalmi, tehát az elvontabb előadás. Mivel az intézményes oktatás fő távlati célja a közjót szolgálja, minden diáknak származásától függetlenül egyenlő esélyt kell adni az oktatásra, továbbá biztosítani kell az általános kultúrához, a nyelvhez, az erkölcsi és vallási neveléshez való hozzáférést. A tanulmány második fele gyakorlati útmutató a tanároknak, és olyan hatékony módszerek leírását tartalmazza, melyeket a szerző az interaktivitás, a játszva tanítás és a hasznossági elvek köré rendez.

Egy másik szövege, melyet egy családi évforduló alkalmával írt, s mely esemény a szerző számára lehetőség a házasság intézményéről való *elmélkedésre*, s az elmélkedés felolvasása által a családban egybegyűltek tanítására, szemléletes példája a tanítás családi közegben történő foganatosítására, fontosságára vagy hagyományának őrzésére.²⁶ Az alkalom, 50 éves házassági évforduló, mérföldkő mind a házastársak, mind a család tagjainak életében. Erről a pontról egyaránt lehet tekinteni a múltba és a jövőbe is. Az ember (jelen esetben élettársak) fölött elszállt idő miközben az ifjúság szép koszorúit elhervasztja, helyettük értelmet és tiszteletet gerjesztő Vénséggel (értsd. bölcsességgel) jutalmazza a halandót. Ez az

²⁵ A' Tanítás Talptételei. *TudGyűjt*, 1823, 32–50.

²⁶ *Jubilaeumi elmélkedés, melyet Ó Tordai idősb nemes Székely János, és házas társa nemes Fodor Sára páros életék' ötvenedik esztendejének öröm napján az örvendező Gyermekek' és Unokák', s több résztvevő Úri Rendek' házi gyülekezetében Január 19dik 1828 mondots Ar. Rákosi Székely Sándor Tordai Unitarius Pap és Theologia Tanítója = Sándor István (kiad.) Zsinati és Halotti Beszédék Kolozsvár 1828–35, Kolozsváron Nyomtatott a' Ref. Kollégium' betűivel 1828, 5–15.*

elmélkedés tételmondata, ami a későbbiekben az egyes kategóriák mentén és a házasság pozitív tartalmaival feltöltve és világirodalmi párhuzamokkal kiegészítve a későbbiekben kifejtésre, részletezésre kerül. Az egymás mellett békességben, szeretetben leélt évek mindenki számára példaértékkel bírnak, és értéküket mi sem szemlélteti jobban, mint számokkal való leírásuk:

„Te Férj! 78, és te tisztas Asszony! 68 esztendőket, együtt 50-nt töltöttetek, a' Nap reátok tizennyólc ezer kétszáz hatvanötször szórta virradó bíbor sugárait, 'a nélkül hogy tireátok, házatokra, gyermekeitekre valamely rettenetes változást hozott volna. – Négy-száz harmincznyólcz ezer hétszáz húsz órák között csak egyet is oly' szerencsétlennek nem tarthattak, mint *Jób*, kinek hét órák alatt, hét Követek a' legnagyobb csapásokat hozák hírül.”²⁷

A feltároló életkrónika a maga egyszerű nemességében az egyetértő békeségről és az elégedett sorsvitelről szól, ami megbecsülésre és követésre méltó. A múltba tekintve ez az életminta körvonalazódik, aminek értelme a Jubileum alkalmával újabb megerősítéseket kap, és öröm forrása a házastársak számára, akik immár az örökkévalóság felé tekintenek. Az élettörténet egyben sikertörténet is, amelybe ékelődve a Jubileum olyan ünnepi momentum, ami egyben mérföldkő és számadás, összeköti a múltat és a jövőt, lehetőség a remény megtartására. Ezt egy epikus hasonlattal teszi igen szemléletesé a szerző:

„Mint *Noé*, midőn az *Araráton* állván, maga alatt látta az ó Világot minden hiúságával eltemetve a' vizek' habjaiban, előtte pedig az újj Világot szemlélé, így előttetek is két világ áll most, *egyik*, a' mely elenyészett, mint egy sok időkhig tartó játék, és álom, a' *más*, mely már szentebb lejénd, a' jövendő.”²⁸

A szöveg a világirodalomból merített exemplumokkal (nemcsak bibliai eredetűek, hanem a görög mitológia pártörténeteivel) az emberi élet egyetemeseiről és értelméről elmélkedik, ezek funkcionalitását legtisztábban a házasságban tudja leírni.²⁹ Az értekezések, elmélkedések, melyek egy tételmondat

²⁷ Uo. 8.

²⁸ Uo. 13–14.

²⁹ Leghosszabban Jakab Elek értekezett Székely Sándor házasságairól, és följegyezte, hogy Székely mindhárom feleségét úri nemzetségből valónak írta le. Érdekesek még a har-

igazságainak bizonyítására vagy emendálására íródtak, a kifejtés folyamatában lehetőséget biztosítottak a szerzőnek, hogy epikus hasonlatokban, *epitheton ornansok*ban nyújtson helyzetjellemzést. Ez az írásmód egyrészt a szerző komparatiztikai készségeit és tudásanyagát dicséri, másrészt olyan írásművészeti elvvé, stílusjeggyé szélesedik, mely a műfaji előírásokat, határokat fellazítja. Az ily módon szemléletes, helyenként ellenpontozásos technikával kidolgozott narratív epizódokkal bővülő elméleti diskurzus a figyelemfelkeltés és a hallgatóság ébren tartásának eszközévé válhatott. Ha ez újabb példák révén megerősítést nyer, akkor a módszer úgy is felfogható lesz, mint Székely Sándor nevelési, tanítási elveinek írásos közegben való alkalmazása. Az értekezés és elmélkedés történeti cikk és történetírás között írásművészeti szempontból nagy különbségeket nem találunk. Székely Sándor valószínűleg a prédikációit is értekezésjelleggel tette színesebbé. Az általam megvizsgált szöveg, a tradíció által is lehivatkozott ún. homoródalmási (vagy *szentelési*) beszéd, melyet püspöki beiktatása alkalmával mondott, s mely az igaz papság megmaradásáért száll síkra a modern kor kihívásaival szemben, letisztult kategóriákkal operál, erősen racionalizáló tendenciát mutat.³⁰ Abból az elgondolásból indul ki, hogy a papi hivatás, noha a legősibbnek mondható (hiszen a szakma egyidős a legelső családtyával, aki a családja körében az „üres órákban oktató beszédeket” tartott), egyszersmind isteni eredete révén a legtekintélyesebb, mégis elveszítette hajdani fényét és ragyogását. Ennek a devalvációnak okai (a papság bánat könnyecseppjei) hárman vannak: egyrészt a mai papok és hallgatók már nem igaz vallásosok, másrészt az emberi gyengeségtől ők sem mentesek (a környezet az oka a problémának: a papi mesterség a szenvedésnek, szűkölködésnek, alávetettségnek, üldözésnek kitett hivatás), végül sok esetben a papok világi életmódra váltottak, és földi javakkal kezdtek el kereskedni az igazi sáfárkodás helyett. Vissza kell térni tehát a tiszta forráshoz, amihez elegendő erőt a jó értelemben felfogott, az isteni akarattal egyező hivatástudat adhat. A hivatás tehát nem valami külső csoda, hanem belső sugallat kell, hogy legyen, mert „jaj tenéked pap! Kit csak haszonvágy, vagy csak életmód és kenyérkereset vetett a papok közé.”³¹ A szöveg második fele a téltelmondatot fejt ki a papi mesterség méltóságának mibenlétét magyarázva. Az

madik feleség kiválasztásának körülményei, amikor ugyanis Székely egy levélben megírja anyjának, hogy miért választana inkább másik feleséget az ángyója által kiszemelt lány helyett. (Jakab Elek: Aranyos-Rákosi Székely Sándor. *Figy.* XIII. köt. 1882. 172–173.)

³⁰ *Új Papok Szentelési Beszéd. H. Almáson Az Unitáriusok zsinati gyűlésén aug. 27-n 1845. tartotta Ar. Rákosi Székely Sándor, Választott Püspök, Kolozsvárt.* Az Ev. Ref. Főiskola Könyv- és Könyvnyomó Intézetében ifj. Tilsch János által 1845, 3–16.

³¹ Uo. 10.

elsőség a példamutatásban, a tanításban és a szüntelen munkálkodásban rejlik. A papok olyan „tanító vezérek”-ként tételeződnek, akik az emberi értelem kibontakoztatására hatnak, az ország, a fejedelem és a kormány iránti tiszteletre nevelnek, ezáltal a közjó elősegítői, támaszai. Ahhoz, hogy maradéktalanul betölthessék e funkciókat, teljesíteniük kell a jó képzettség és a becsületes, példaértékű magatartás kritériumait. (Ezek a papság örömkönnycseppjei.) Ezen a ponton az unitárius papi hivatásról beszél és arról a több évszázados hagyományról, ami megnehezítette a gyakorlatot, azzal a biztató gondolattal zárva a prédikációt, hogy a törvényes támogatottság korában az unitárius lelkészársadalomnak nincs mitől tartani.³²

Az ünnepi alkalmakra megírt szövegek üzenetértékéhez hozzátartozik a helyi kulturális érdekközösségek szolgálata. Székely Sándor úgy írta meg ezeket a szövegeket, hogy általuk dialógusra bírja a hallgatóközönséget. Mind a jubileumi elmélkedés, mind az unitárius papszentelésen elhangzott beszéd alkalmi jellegűek, és kis csoportok kulturális igényeinek tesznek eleget. Az alapértékek – család, iskola és egyház – egyrészt akkor tudják a hozzájuk fűzött nemzeti, erkölcsi stb. nevelésményeket maradéktalanul teljesíteni, ha funkcióik és jelentésköreik előzőleg helyi szinten megoldódtak, tisztázódtak, másrészt, ha a közéleti szereplők hivatásukhoz tisztelettel, szeretettel fordulnak. A lokalitás mint fókuszpontba helyezett kérdés az Erdély-történetekhez írt Előszóban is tematizálódik.

Erdélyország történeteinek előszava és a mű helyi fogadtatása

Az *Előszóban* kiindulópontként Székely Sándor az erdélyi viszonyokat ismerteti. Az itthoni magyar nyelvű szakszerű történetírás a magyarországi állapotokhoz képest elmaradott, ugyanis, ha a testvérházában számos „tudós honfi” kidolgozott már összefoglaló jellegű történeteket magyarul, ez Erdélyről nem mondható el, hiszen itthon csak a „derék szász nemzet” dolgozta ki saját történeteit anyanyelvén. Ennek értelmében művét kezdeményezésnek, szerény, ám út-törő teljesítménynek tekinti. Következésképpen hiánypótlónak tartja egy olyan kontextusban, melyben számos latin nyelvű történet után az általa írt Erdély-történetek kis lépés megtételét jelentenék egy későbbi, tudós erudícióval megírt

³² Miskolczy Ambrus hívta fel arra a figyelmet, hogy a reformkorban az erdélyi unitárius közösségek teljes társadalmat alkottak. A háttérbe szorítottság érzése mellett az a tudat, hogy felekezetüknek voltak mártírjai de inkvizítorai nem, racionalizmussal társuló erkölcsi felsőbbségérzésnek szolgáltatott táptalajt. Vö. Miskolczy Ambrus: *Erdély a reformkorban (1830-1848)*. In Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*, III. köt. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 1193–1345. (Utalás: 1275.)

szintézis felé. Elvégre „ideje volna már, sőt önnemzetiségünk szükségképpen megkívánja, hogy illy nemü munkák nélkül is ne soká légyünk, – azonban, meddig fogunk még a' nélkül ellenni? mellyik tudós hazánkfia vigasztalándja meg e' tekintetben a' nemzetet? a' jövő kor titkos leple födi.”³³

Amíg a nagyelbeszélés elkészül, azaz „egy hatalmasb kéz az idő várakozását teljesen kielégítendi”, saját munkájának két szerepet jelöl ki: (1) mivel diszciplínai segédanyag, reméli, hogy az iskolai ifjúság használata közben több időt fog a hazai történetek tanulmányozásával tölteni; (2) a szerzői alázatosság jegyében kijelenti, hogy noha a „kised munká”-hoz nem kapcsolódnak hatalmas igyekezetek, mégis bízik abban, hogy ösztönzőleg fog hatni egy *nagyobb terv* elkészítéséhez. Mert „hogy ezen terv elérettessék, ohajtja is minden jó honfi.”³⁴

Székely Sándor gondolatai a *tudós hazafiság* modern *communitas*-eszméje³⁵ köré rendeződnek, és a szerzői tudat a többes szám első személyű megszólalás-módot választva, mintegy abban felolvadva, önmagát is besorolva a magyarországi és erdélyi tudós társadalomba, a hazafiságot és a tudósságot egymást implikáló, egymást magyarázó s mintegy egymásból következő fogalmakként definiálja. Így értelmeződhet a történetírás hazafias gesztusként, a hazát szolgáló nemes cselekedetként, hiszen a „tudós honfi”, „jó honfi” megkérdőjelezhetetlenül szinonimapároként használatosak a szövegben. S hogy ez Székely számára mennyire nem csupán elméleti kérdés, leginkább abban a kritikus, néhol csatározó, néhol apologetikus, máskor meg vitázó vagy szkeptikus tudós magatartásformákban lényegesül, melyek a narrációépítés közben olykor a bő forráshasználati választékból adódnak: ókori és modern, európai és magyarországi szerzők egyaránt szerepelnek az Előszót követő bibliográfiában.

De a fent szemléltetett helyzetnek létezik nála egy olyan eszmei vonzata, mely a jövőbe vetített, s egy „nagyobb kéz” munkája által vigasztalásként megszülető történet attribútumai közül éppen a várva várt jelleget s a hozzá közvetlenül kapcsolódó tervezettséget hangsúlyozza. A szakrális utalások gyakorisága, a vigasztaló és kiengesztelő hatás követelményének ismétlései azzal a közösség-életkeltani szereppel ruházzák fel nála a történelmet, amit korábban leginkább az eposz, tágabb értelemben az irodalom szerepének tekintettek, minek értelmében a nemzeti önigazolásra volt hivatott.

³³ Aranyosrákosi Székely Sándor: *Erdélyország történetei hiteles kútfőkből*, Kolozsvárt, A' Kir. Lyceum Betüivel. 1845. *Előszó*.

³⁴ Uo. [Kiemelések az eredetiben].

³⁵ A modern *communitas*-eszméről bővebben l. Debreczeni Attila: *Nemzet és identitás a 18. század második felében*. ItK, 2001, 513–552. Utalás: 536.

Végül egy utolsó érvet említ arra nézve, hogy miért sürgős megírni a hazai történeteket. Ez azért fontos, mert Erdély története szorosan egybefonódik az európai népek történetével, egyfelől mint a magyar birodalom „ikerországa” – tehát ugyanazon vezetők által igazgatván, mint Magyarország –, másfelől mint önálló tartomány, melynek amellet, hogy saját fejedelmei voltak, „Európának a’ keleti dulongó népek ellen *elővédiül* szolgált.”³⁶ Meg kell írni tehát Erdély történeteit, de úgy, hogy magyarországi források mellett itthoni munkákra is kell hivatkozni, és így alakítani egy egészzé a történetet. Ám befejezésül felhívja a figyelmet, hogy olyan forrásokat kell alapul venni, melyek minden ellentmondásoságtól mentesek, mert sajnos manapság sok olyan munka akad, melyeket inkább lehetne a fantázia termékeinek tekinteni („agy-költemények”), mintsem szakmunkáknak. Ebből kifolyólag Székely Sándor szeretné, ha minden olvasója előtt világos lenne: ő csak hiteles forrásokra támaszkodik, legyenek azok régiek vagy újak, és csak olyan eseményeket vesz be a narrációba, melyek valósággal megtörtént események voltak, és érdemes ismerni őket.

Röviddel a mű megjelenését követően a *Múlt és Jelenben* egy név nélkül közölt recenzió látott napvilágot.³⁷ A bevezető gondolat Székely Sándort „derék hazafi”-ként mutatja be, aki már iskolai tanulmányaival szép eredményeket mutatott fel, s kinek érdemeit az unitárius egyház azzal jutalmazta, hogy püspökké választotta, aki számos történeti munkával „ajándékozta-meg honunkat,” s aki jelen munkájával a hiányos magyar nyelvű történeti szakmunkákat iparkodott pótolni. A kritika szerzője a magyarországi késő barokk hagyományokra építő protestáns, főként református szerzőivel hozza kapcsolatba Székely Erdély-történeteit, ezáltal a munka úttörő jellegét hangsúlyozva.³⁸ Azon túlmenően, hogy a néhány részletkérdésben nem ért egyet a szerző koncepciójával (pl. túl rövidnek találja az erdélyi fejedelemség korszakát tárgyaló fejezetet, vagy hiányolja a nemzet ún. „belső fejlődéstörténetét”, amire Székely Sándor nem fektetett hangsúlyt),

³⁶ Aranyosrákosi Székely: *Erdélyország története*... i. m. [Kiemelés az eredetiben.]

³⁷ N. n. [Szilágyi Ferenc], *Erdélyország története* hiteles kútfökből. Irta aranyos-rákosi Székely Sándor. Kolozsvárt a’ királyi Lyceum betüivel, 1845, 8-ad rétt, lap 220. *Múlt és Jelen*, 1846/7. 41–42.

³⁸ Régóta közkíváncsi volt, hogy az *Ó- és Új-Dácia* (Huszti András, 1791) és a *Három Kistükör* (Losonczi István, 1773) helyett célszerűbb történeti dolgozat szülessen. Ez mind a mai napig nem teljesült a mostoha körülmények miatt. (Vö. I. m. 41.) Inkább a földrajzi irodalom naiv hipotéziseit és verses feldolgozásait juttatja eszünkbe, miközben e párhuzam hasonló népszerűséget kívánna Székely történetírásának is. (A 18. század végi protestáns történelmi és földrajzi irodalomról lásd bővebben Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó, 148–152.)

arra világít rá, hogy az 1840-es években a kolozsvári tudós társadalom a hun-avar-magyar kontinuitás elméletét elfogadta. A recenzió szerzője szerint Erdélyben a hunok és avarok uralkodása idővel elenyészett, de a magyarok bejövetelével tovább folytatódott, s csak az európai megváltozott viszonyoknak köszönhető, hogy a magyarok birodalma nem enyészett el az oszmán nyomás alatt. Néhány részletkérdést tárgyaló szakmai kétely megfogalmazásával végezetül reméli, hogy a tanodai felsőbb osztályokban kézikönyv lesz, és hogy a történelem iránt érdeklődők minél többen megvásárolják majd.

Erdélyország történetei hiteles kútfőkből öt Időszakban tárgyalja Erdély történetét az ókortól I. Ferdinánd uralkodásáig. Az időszakok cikkekre, a cikkek paragrafusokra oszlanak. Gyakrabban hivatkozott szerzők: Anonymus, Kézai, Jordanes, Turóczy János, Bonfini, Heltai, Zrínyi, Deguignes, Pray György, Benkő József, Schlözer, Horvát István. Székely felhasználja a magyar reformkor történetírói gyakorlatában érvényesülő nemzeti retorikákat, vagy azok nagy részét. Helyet kapnak az elbeszélésben a középkorból hagyományozódott jogfolytonosság gondolata, a hun-magyar rokonság elmélete, valamint a hun-székely kontinuitás ideája, de ugyanúgy jelen van még a humanista történetírásból hagyományozódott hun, avar, magyar hármasság periodizálás és kontinuitás, a barokk etimologizáló módszer és naiv szófejtés, a korban divatos „kútfők” tiszteletben tartásának követelménye, a tekintélyelvűség, mint az éppen megszülető narratíva artikulációs kritériuma. Páll Judit foglalta össze a reformkori erdélyi történetírás forrásait és módszereit.³⁹

Székely Sándor történetírói tevékenységét a magyar irodalmi tradíció nem tartotta kimagaslónak, műveit Uzoni Fosztó István kivonataiként értékelte, de ha a korabeli erdélyi közállapotokat vesszük figyelembe, már magyar nyelvűségük révén is előrelépést jelenthettek az előzményekhez képest. Gaal György megállapításai ilyen értelemben gondolatébresztők:

„Mint kollégiumi történelemtanár, Székely kellett, hogy kidolgozza tárgyának magyar nyelvű előadásait. Addig ugyanis latinul tanítottak. Így gyakran az oktatás követelte ritmusban fordította, állította össze tankönyveit, melyeket utóbb sajtó alá bocsájtott. Adatban gazdagok, de nyelvezetük több simítást igényelt volna.”⁴⁰

³⁹ Páll Judit: Erdély népeinek eredetmítosai: a székelyek hun eredetének mítosza. In Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): *Hatalom és kultúra*. II. köt. Budapest, 2004, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, 814–822.

⁴⁰ Gaal György: *Aranyosrákosi Székely Sándor püspökké választása...* i. m. 108.

Székely Sándor történetírói munkássága a tanári kézikönyvek megírása, kiadása mellett tudós fórumokon is helyet kap. A Nemzeti Társalkodóban a 30-as években cikkeket jelentet meg, melyek egy-egy narratívának rövid összefoglalásai.⁴¹ *A' Hunnok és Avarok' várainól* című cikk polemikus hangnemben a finnugor elmélet ellen lép fel: „Az újabb időbeli Történetírók, kezdenek minket azon örömtől megfosztani, hogy magunkat a' hajdani vitéz Hunnok' ivadékainak és az Avarok' rokonainak tartsuk.”⁴² Székely Sándor régiségeket (várakat) hozna bizonyítékokként a Hunok és Avarok idejéből azzal a kettős céllal, hogy bebizonyítsa a hun-magyar kontinuitást és annak nyelvi alapjait. Etimológiai módszerrel magyarázza, hogy a *hegy* és a *vár* szavak, illetve a *Hegyvár* (Erdély) a magyarban hun eredetűek, amiből következik, hogy Erdélyben volt a hunok „főfészke”, ahova a hadjáratok után mindig visszatértek.

Az unitárius énekeskönyv reformja

Az énekeskönyv 1837-es reformja körül Székely irányításával tevékenykedő csapat erőfeszítéseiben olyan jóval korábbi erdélyi hagyományok továbbélését vélem érvényesülni, melyek az írástudókra egyszerre több feladatot róttak. R. Várkonyi tanulmánya nyomán foglalom össze az egyházi művelődés társadalmi hatásait, melyek Erdélyben a 18. század elejétől érvényesültek. Az egyházi keretek köré épülő művelődési rendszer protestáns fellegráiban a karteziánus filozófia (természetes ésszel felfogható és a gyakorlatban használható igazságok ismerete) kifejlesztette az önkritikus társadalomszemléletet, életre hívta a felekezeti harcokat elítélő toleranciát. A korszak másik nagy érzelmi élménye éppen a közös éneklés volt, ami úgyszintén vallásos keretek között tudatosult és egyéniségformáló hatással bírt. A 18. századtól a templomi éneklés számára nélkülözhetetlenné vált Szenczi Molnár Albert énekeskönyve. Az éneklés által gyakorlásra került eleven érzelmi hitélet Erdélyben olyan értelemben adott lendületet a magyar énekkultúrának, hogy átjárhatóvá tette, fellazította a felekezeti határokat, illetve a dallamkincset kiterjesztette a világi dallamokra is. Az egyházi éneklés, melyben szorosan összefonódott ritmus, dallam és tartalom, alkalmassá vált új érzések és örömök hangulati kifejezésére.⁴³ Unitárius részről korán kikristá-

⁴¹ *A' Hunnok' és Avarok' várainól. Nemzeti Társalkodó*, 1830. 353–357. Törökök' kivertetése Magyarországból. *Nemzeti Társalkodó*, 1838. 193–199.

⁴² *A' Hunnok' és Avarok' várainól...* i. m. 353.

⁴³ R. Várkonyi Ágnes: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története II.* Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 784–971. (Utalás: 928–965).

lyosodtak az egyházi éneklés dogmatikus dimenziói, melyek értelmében megkülönböztették a tisztességes és józan éneklést a tobzódó énekléstől, és hangsúlyozták, hogy a közös éneklés, ami együvé tartozókká szervezi a társadalmi csoportokat, nem szégyen, hiszen a csendes ima és igehallgatás mellett, ami a csendes elme foglalatossága, a hangos éneklés a lélek vidámsága és a szív isteni szolgálata.⁴⁴ Az egyházi, közösségi és kulturált éneklés spirituális nevelésmódozata a 16. században olyan gyakorlati intézménypolitikával is kapcsolatban állhatott, mely az erdélyi unitárius közösségeket az emberi életet körülvevő világi és egyházi intézmények köré szerette volna szervezni, egységben és gyarapodni látni.⁴⁵

Az énekeskönyv korszerűsítése a 17. századtól kezdve foglalkoztatta az egyházi írókat. A németes műveltségű szerzők, Szenczi Molnár Albert, később Székely Sándor munkássága révén nyugatias, németes-franciás dallamokkal bővült a dallamkincs, de az unitárius ének- és imairó hagyomány stílusjegyekben is gazdagodott, melynek fő ismertetőjele a 17–18. században a krisztusi hatalom fokozott szerepeltetése volt.⁴⁶ Az énekeskönyv alakulástörténetét részletesen Várfalvi Nagy János tárgyalta, aki megállapította, hogy már a 16. században Dávid Ferenc és munkatársai által szerzett „Isteni dicséretek” énekgyűjtemény, mely később több alkalommal bővült, módosult, választékos és rendszerezett volt, hatalmas külföldi és hazai forrásanyagból építkezett, és puritán jellegét az aktuálpolitikai versek szerepeltetésétől vette. Így Luthernek a pápa és a törökök ellen írott versei magyar tolmácsolásban helyet kaptak az énekeskönyvben. Az 1605 és 1607 közötti újabb kidolgozás pedig tartalmazott egy jeremiádot, mely Székely Mózes nevéhez, valamint Mihály vajda és Básta generális erdélyi, 1603-as rablásaihoz és gyilkolásaihoz kapcsolódott. Székely Sándor énekgyűjteménye jelentett áttörést az előző korszakok gyűjteményeihez képest, mivel bevette a 16. századtól közkézen forgó, és Kolozsváron azelőtt kéziratokban terjedő zsoltárokat is. Természetesen az unitárius zsoltárfordítók Bogáti Fazekas Miklós (16. század végi) és Thordai János 1627-ből fennmaradt színvonalas zsoltárfordításai is ismertek voltak.⁴⁷ Még meg kell említenünk azt a rendkívül gazdag kéziratossági énekköltészeti

⁴⁴ Kanyaró Ferenc (közl.): Enyedi György unitárius püspök beszéde *A hívek lelki életéről és az egyházi énekről*. *Keresztény Magvető*, 1900/1. 30–40.

⁴⁵ Balázs Mihály: Spirituális és felekezeti énekek a kései Heltai műveiben. In Uő: *Felekezeti és fikció* (RMK, Tanulmányok 8, Kőszeghy Péter (szerk.), Budapest, 2006, Balassi Kiadó, 76–94. Főként: 80–82.

⁴⁶ Boros György: *Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban*. Cluj-Kolozsvár, 1932, Nyom. „Grafic-Record” Könyvnyomdában, 26–52.

⁴⁷ Várfalvi Nagy János: Az Unitáriusok énekeskönyveiről. *Keresztény Magvető*, 1871/2. 93–126.

hagyományt, mely a 17–18. századi Erdélyben graduálokban gyűjtötte össze egy-egy unitárius közösség énekkincsét.⁴⁸

A hagyomány Székely Sándort szereti említeni mint az Énekeskönyv megújítóját, és szinte teljesen megfelelnek arról a csapatmunkáról, ami létrehozása érdekében szerveződött. Székely Sándor az Énekeskönyv-bizottság Consistor tagjainak osztotta le az új énekek írását, ő maga másodízben szerkesztést, összeírást, igazítást és alkalmazást vállalt, természetesen saját szerzeményeinek beírásával együtt. Erről maga Székely értekezik nem sokkal az énekeskönyv megjelenése után⁴⁹ egy kéziratban, ami, sajnos, mind a mai napig csonkán maradt.⁵⁰ Székely Sándor közösségépítői és -mozgatói szempontok mentén mond értékelést az énekeskönyvről. Saját szerzeményei után zárójelben ilyen jellegű megjegyzéseket fűz: „más nem volt”, „nem vala más jobb.” Még azt is megemlíti, hogy az énekeskönyv felújítását célzó igyekezet eredményét, ami akkoriban jellemezte a kolozsvári protestáns egyházakat, leghamarabb az unitáriusoknak sikerült bemutatni. Az új unitárius énekeskönyvből már 1837. nov. 5-én énekeltek, míg az övék (értsd. reformátusoké) 1838 áprilisában jelent meg. Korrektorok voltak: Káli Nagy Elek, Mikó Lőrinc. Székely az értekezését „a maradék értesítésül” írta 1838. július 19-én.

A hiányos kéziratból annyi még kiderül, hogy a következő versek szerzője Székely:⁵¹

⁴⁸ Kovács Sándor: Kéziratos Graduálok az Erdélyi Unitárius Egyházban. *Református Szemle*, 2011/4. 422–439.

⁴⁹ *Istent Dicsőítő Magasztalások és Esedezések az Erdélyi Unitária Eklézsiában*. Kolozsvártt, Barra Gábor' Tulajdona, 1837.

⁵⁰ Aranyos-Rákosi Székely Sándor: *Rövid értekezés az 1837-ben kiadott új énekeskönyvről*. MsU 1629.; illetve Benczédi Gergely: Egy becses emlékirat. Énekeskönyvünk 1837-iki kiadásáról. *Keresztény Magvető*, 1887/4. 385–387.

⁵¹ Székely Sándor összesen 14 költeményt jelöl meg a maga szerzeményeként. Ám mivel a kézirat hiányos, feltételezhetően ennél több ének megírásában is részt vállalt. Gál Kelemen 17 énekről tud. (Vö. Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története*. 1935, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet rt. nyomása, h. n., 479), míg az énekeskönyv legújabb kiadásának Előszava nem tesz lényeges különbséget a megírt vagy megíratott énekek között a szerzőség szempontjából, összesen 63 éneket hoz vonatkozásba Székely Sándorral. A 2011-es kiadás arról is tanúskodik, hogy az újabb modernizációs tendenciáknak megfelelni kívánó énekeskönyvből egyrészt kimaradtak a történelmi témájú versek, másrészt a továbbra is benn maradó szövegek közül néhány lerövidült a végig énekelhetőség kritériumának eleget téve. (*Unitárius énekeskönyv* (18. kiadás). Kolozsvár, 2011, Az Erdélyi Unitárius Egyház Kiadása, 5–6.) A 2011-es kiadás összesen, ha az 1837-es kéziratot tekintjük kontrollforrásnak, csupán hat Székely-költeményt vesz át az Székely Sándor-féle

A *Csudálandok úr Isten, Bölcs teremtő szent úr Isten, Kegyes és szivemelő, Szent vagy Isten szent vagy* (ennek a dallamát is ő szerezte), *Szeret, imád, magasztal, Háladásban vigszágban*, (1827-ből), *Az Istent imádjuk, Az öldöklő fegyver s pusztító ínség* (1827), *Te vagy Isten a' szeretet, Szálljon áldás rád az égből* (1836), a Gubernium még 1836-ban kinyomtatta, akkor a reformátusok is átvették. *Országol az Isten felettünk, Határt rendelt az úr Isten* (Ferenc császár halálakor készítette 1835-ben), *Légyen béke áldott Isten, Dicsőség Istennek* kezdetű költeményeket ő írta.

Székely Sándor istenes versei kiemelten szerepeltetik az isteni hatalmat és rendeltetést a keresztényi eszmék terjedésében és a mindennapi életben (*Csudálandok úr Isten, Bölcs teremtő szent úr Isten*). Közösségi hitelveket és érzelmeket szólaltatnak meg, és az emberi lét múlandóságát hirdetik az örökkévalósággal szemben. (*Kegyes és szivemelő*). Az intézményes hitélet alkalmaihoz (úrvacsora, házasság stb.) kapcsolódnak, pl. a *Szent vagy Isten szent vagy* kezdetű úrvacsorai ének a lírai és epikai hangnemek keverésével hozza létre az üzenetet: az üdvözülés útján az emberi gyarlóság csupán a gondviselő kegyelemre számíthat. Míg a *Te vagy Isten a' szeretet* kezdetű ének a teremtés célelvőségét magyarázza a házasság példáján keresztül is. A versek az őszinte hitélmény kifejezői, melynek örömforrása a természet szépségeiben megmutatkozó teremtő hatalmasság (*Szeret, imád, magasztal*). Az énekeskönyv Székely-versein belül létezik egy olyan kategória, mely a nemzeti létet tematizálja: alkalmi jellegüket nem az egyházi eseményekhez való kapcsolódásukból nyerik, hanem történelmi, társadalmi témákból. Olyan narratív elemek jelentkeznek bennük, mint a családnemzet toposza vagy a zsidó–magyar sorspárhuzam. A *Háladásban vigszágban* (1827) egy olyan, az énekeskönyv kiadása előtt jóval korábban megírt szöveg, mely a világi és egyházi szférát egyesíti az isteni gondviselés jegyében. A fejedelem és az egyház a nemzet (haza) békés létfeltételeit egy felsőbb hatalom sugallatára tudják együttműködve megteremteni. Míg a reformátusok által is átvett *Az öldöklő fegyver és pusztító ínség* egy olyan ima, esdeklés, ami a megtartó hatalom könyörületességétől reméli a nemzet fennmaradását a zsidó–magyar sorspárhuzam toposzkészleteit használva a történetalakításban. A nemzeti létkérdést nemcsak a történelem határozza meg, hanem irányát a jelen eseményei is befolyásolják. Ebből a szempontból az unitárius énekírói hagyomány őrzői azok a költemények, melyek a fejedelem alakjához és szerepköréhez kapcsolódnak. A kormányzó iránti feltétlen tisztelet hangján íródtak ezek a versek, melyekben a költő a gondviselést

kiadásból: *Csudálandok úr Isten, Bölcs teremtő szent úr Isten, Szent vagy Isten szent vagy, Szeret, imád, magasztal, Légyen béke áldott Isten, Dicsőség Istennek.*

arra kéri, hogy legyen támasza a bölcs kormányzásnak (*Szálljon áldás rád az égből, Országol az Isten felettünk*). A *Határt rendelt az úr Isten* kezdetű vers pedig I. Ferenc császár halálakor íródott 1835-ben. Benne végtiszteletet és emléket állít a bölcs fejedelemnek.

Székely Sándor munkásságának létezett tehát egy olyan vonulata, melynek műfajai (értekezés, prédikáció, egyházi ének) és kifejezésszervezői (szociális implikáltágú cselekvéssorokra buzdítás, az egyházi, vallásos értékeknek közösmegtartó értékeként való hirdetése, hívek látogatása stb.) érvényességet és legitimitást leginkább azon a közösségen belül tudtak maguknak szerezni, melyhez szóltak. Az irodalmi tevékenységét a széphalmi feladatkijelölés azért nem méltatta, mert a költeményeit csak egy „másik nemben” tudta leírni, csak egy másik nemként (burkolt utalás Döbrentei irodalompolitikájára) tudott róluk nyilatkozni, ami nem egyezett az imitatív szemlélettel. A romantikus nemzedék pedig a Székely-epikát ahhoz az irányhoz kapcsolta, amit Szinnyei „összbirodalmi romantika” név alatt említett, s ami mind a kulturális iránykövetés, mind a nemzetképviselési ambíciók meghatározásának szempontjából meghaladottnak bizonyult az Aurora-kör szemében. Ám a kolozsvári közélet érzékenyen reagált Székely Sándor munkásságára, püspökké avatásáról is beszámolt a sajtó, miközben a helyi olvasóegyletek és tudós csoportok tagjaként cikkezett a Nemzeti Társalkodóban. Közösségi jelleggel, kiforrott neveléseszmények égíse alatt írta tankönyveit, prédikációit. Az unitárius énekeskönyv Székely-darabjai pedig, amint említettük, annak az erdélyi íráshagyománynak a továbbéléséről tanúskodnak, ami viszonylag gyorsan formálta verssé a történeti eseményeket. A kéziratos verseinek is egy része érvényesíti ezt a hagyományt. Székely Sándor istenes versei az intézményes egyházi életéről is szólnak a pragmatikus erdélyi spiritualizmus jegyében.

Székely Sándor halálának körülményei (háromszéki püspöki körutat tett 1851–1852 telén, életének betegség vetett véget 52. évében Marosszentkirályon 1852. január 27-én) erőteljesen meghatározták a róla szóló kultikus beállítottságú diskurzust. Ennek forrásai egyrészt Székely Sándor levelei, melyeket feleségének írt a körút idején, valamint Gyöngyösi emlékbeszéde voltak. A források arról tanúskodnak, hogy az unitárius falvak lakói örömmel, tisztelettel és szeretettel viszonyultak a püspöki jelenléthez. Székely Sándor kedves hangvételű levelekben értesítette feleségét és Ádám fiát útjának egyes állomásairól, a tiszteletteljes fogadtatásokról, Gál Kelemen szerint a levelek háttérszándéka betegségének titkolása lett volna: „»Amerre megyek, 40–50 lovas székely jár előttünk s úgy énekelnek, hogy a hely szinte felfordul.« Gyöngyösi, aki elkísérte ezen az úton, emlékbeszédében azt mondja, hogy érezhette a vég közeledését, mert bölöni hí-

veitől így búcsúzott el: »a munkát elvégeztem, többé nem kísér éneklő, zászlós seregetek, éltemet teszem le érettetek, többé nem látjátok az én orcámat.«⁵² Temetése január 29-én volt, Gyöngyösi István emlékbeszédében, mint jó pásztort méltatta. Sírja a kolozsvári Házsongárdi temető Demeter kertjében található. A sírkő egy neogótikus, fehér mészkőből kiképzett obeliszk, melyet egy szív, egy lant és egy könyv díszít, 1972-ben MI jelzést kapott.⁵³ Székely Sándor munkásságáról a temetést követően rövid méltatást közölt a *Pesti Napló* is: „Az erdélyi unitáriusok püspöke Székely Sándor jelen évi január 26kán Szentkirály helységben M. Vásárhely közelében jobb létre szenderült. Éppen körutat tett kevés hívei között, a' minék földi útját a' sors összeköté az üdvösség útjával, s elragadta őt szemünk elől.

Az elhunyt többnemű irományival, költészeti műveivel is örökíté nevét Erdély irodalmában. Becsületességét egy Maros-Vásárhelyt főhivatalt viselő egyén neje következő szavakkal jellemezte: »Kár eltemetni Székely porait, föl kellene adagokban osztani minden férfiak közt, hogy oltatnék beléjük az elhunynak mint férjnek és atyának nemes jelleme«. Ennél szebb kézirat nem kell. –⁵⁴ Jakab Elek szerint szállóige gyanánt még Pestre is eljutott vélekedést Groisz Gusztáv (1811–1874) marosvásárhelyi kerületi főnök felesége, Szász Zsuzsanna úrnő mondta Székely temetésén.⁵⁵

⁵² Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története II.* 1935, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet rt. nyomása, h. n., 481. Székely Sándor halálának körülményeiről Jakab Elek is írt. Jakab Elek: i. m. 273–275.

⁵³ Történelmi műemléknek nyilvánították azokkal az értelmiségi sírokkal egyetemben, melyek a temető délkeleti csücskében találhatók. Szabó Dezső: Unitárius sírok a kolozsvári temetőben. *Keresztény Magvető*, 1973/3–4. 190–202.

⁵⁴ *Pesti Napló*, 1852. II. 17., ill. Jakab Elek: i. m. 275.

⁵⁵ Uo. Nem tudni, hogy Groisz Gusztávné ismert-e vagy sem Székely Sándornak *A magyarokhoz* című versét. De szavai a vers záró részletét szinte szó szerint reprodukálják, mindamellett, hogy a közhely Groisz Gusztávné vélekedésében újabb kontextusban jelentkezik: „Töltsétek vedretekbe vezéreiteknek eloszlott / Hamvaikat 's elegyítve keserveitekkel utóbbi / Óseitek lelkébe csepegtessétek örökké / Emlékül, valameddig egek leszendenek Ókis.” (Jakab Elek: i. m. 166.)